

Олександр МИТНИК,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології
Інституту педагогіки і психології
Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова;
Олександр КОЧЕРГА,
кандидат психологічних наук, доцент,
заступник директора Інституту
післядипломної педагогічної освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка

Психолого-педагогічні умови розвитку дитячої творчості в навчально-виховному процесі

Вдалий початок – половина справи, стверджує народна мудрість. Тому саме початкова школа має стати для учня своєрідною лабораторією творення власної думки, де вона цінується, де формується віра у власні сили, де немає місця страху і де учень переживає стан задоволення навчанням.

Розвиток дитячої творчості у такому розумінні можливий за умови існування у навчальному закладі такого середовища, у якому існує пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду, що набутий задовго до впливу спеціально організованого навчання у школі (учень не стає, а від самого початку є суб'єктом пізнання). Таке середовище можна назвати розвивальним. Конкретизуємо стани, які переживатиме дитина на уроці, де панує розвивальне освітнє середовище.

Психофізіологічно учень відчуватиме на уроці *стан комфорту*, який неможливий без атмосфери довіри, що спирається на позитивні емоції, знає, що кожна думка його чи однокласника важлива і має право на існування. Немає поганих учнів тільки тому, що вони висловлюють думки, відмінні від тих, яких дотримується більшість. Вчителю важливо відчувати учнів, їхній настрій за рухами, інтонацією, мімікою. Учень має розуміти дії та вимоги вчителя, котрий керується логікою навчання, а не емоційними сплесками.

Психофізіологічно учень переживатиме на уроці *стан задоволення навчанням* – стан, неможливий без урахування вчителем навіть незначних успіхів учнів. Великі досягнення починаються з малих.

Саме це має відчуті й зафіксувати учень у ставленні вчителя до нього. Учень бажає висловити власну думку, але не завжди хоче це робити, боячись помилитись. Втім помилка – не привід для негативних висновків учителя, а можливість побачити, чому зараз не можна розв'язати навчальне завдання. Але в жодному разі вона не є хибною.

Психофізіологічно учень потрапляє у *стан сумніву*, а, отже, розмірковує про можливі шляхи розв'язання навчального завдання. Учневі важливо чути роздуми, у першу чергу, своїх однолітків. Це можливо на уроці за умови організації вчителем роботи в парах, малих групах. Важливо, щоб учні зрозуміли, що "здоровий скепсис" вказує на відсутність істини як готової формули на всі випадки життя. Істина не дана ззовні готовою, тому кожен здатен долучитися до її осягнення. А для цього вона має бути осмисленою, оціненою, а не прийнятою на віру. Лише в такому випадку вона стане навчальним здобутком учня, який збережеться в довготривалій пам'яті для подальшого його використання. Те, що прийнято, спожито без інтелектуальних зусиль досить часто є не ефективним і не потрібним у подальшому навчанні учня, а, отже, стає "баластом" для творчих дій.

До психолого-педагогічних умов розвитку дитячої творчості у навчально-виховному процесі ми відносимо такі: розгортання на кожному уроці проблемно-пошукового діалогу між вчителем та учнями; застосування інтерактивних методів навчання; впровадження у навчально-виховний процес завдань, спрямованих на розвиток поняттєвого,

творчого та дивергентного мислення й мовлення учнів. Йдеться, насамперед, що основною формою навчання має бути **проблемно-пошуковий діалог** між суб'єктами навчально-виховного процесу. Специфіка такого діалогу полягає у тому, що увага вчителя спрямовується переважно не на результат, а на процес засвоєння певних знань. Психологічним механізмом розгортання проблемно-пошукового діалогу на уроці в початковій школі є використання вчителем логічних та риторичних методів переконання. Охарактеризуємо їх.

Логічні методи переконання:

- метод *дедукції*: розвиток думки від загального до конкретного;
- метод *індукції*: розвиток думки від конкретно до загального;
- *проблемне викладення*: активізація мисленнєвої діяльності учнів через постановку проблемних запитань. Відповідаючи на них, клас разом з учителем підходить до теоретичних узагальнень, формулювання правил та закономірностей;
- метод *аналогії* базується на такій zasadі: якщо бодай два чи більше явищ подібні в одному відношенні, то вони, ймовірно, подібні і в інших.

Риторичні методи переконання:

- *фундаментальний* метод: пряме порівняння, використання цифр, фактів;
- метод *образного бачення*: використання образного символу для надання яскравості та виразності аргументації;
- метод *суперечностей*: виявлення суперечностей в аргументах співрозмовника та побудова на цій основі власної аргументації;
- метод *"проміжних висновків"*: під час аргументації вчитель робить проміжні висновки і на їх основі робить заключний висновок;
- метод *"так..., але"*: використовується, коли аргументи співрозмовника розкривають явище односторонньо. У цьому випадку вчитель погоджується з аргументами, а потім наводить власні, які висвітлюють явище з іншого боку;
- метод *"частин"*: виступ співрозмовника розбивається на частини, а вчитель коментує й наводить свої аргументи по кожній із них;
- метод *ігнорування*: вчитель бачить, що співрозмовник надає великого значення несуттєвому, ігноруючи важливі деталі. Він вказує на це, аналізує й наводить доказові аргументи;
- метод *опитування*: вчитель ставить ряд чітких та продуманих раніше запитань, які виведуть на бажаний результат;
- метод *видимої підтримки*: у ході бесіди вчитель запитує думку співрозмовника, який дотримується тієї ж точки зору, що й він.

Основним завданням кожного уроку, на якому домінує в часі проблемно-пошуковий діалог, є розвиток поняттєвого мислення та мовлення школяра. Саме без наявності упорядкованого мислення й грамотного, переконливого мовлення проблемно-пошуковий діалог між учителем та учнями й учнів між собою, неможливий. Обґрунтуємо цю тезу.

- Зміст кожної освітньої галузі складається з низки наукових понять.
- Поняття – це концентрація знань дитини, найважливіший засіб упорядкованого мислення.
- Формування поняттєвого мислення є формуванням інтелекту в дії.

За допомогою понять учні вчаться складати істинні судження, з суджень – умовиводи, а, отже, навчаються здійснювати проблемно-пошуковий діалог.

Поняттєве мислення учнів – підґрунтя розвитку творчого та дивергентного. Правильність зробленого "відкриття" (ознака творчого мислення), доцільність (конструктивність тощо) кожної нової ідеї (ознака дивергентного мислення) учень повинен уміти довести за допомогою поняттєвого мислення, користуючись такими прийомами:

- розгляд об'єкта, що вивчається, з різних сторін та виокремлення найбільшої кількості властивих йому ознак, рис, якостей (на основі операцій аналізу і синтезу);
- порівняння виділених рис, якостей, властивостей для вибору найбільш вагомих, головних (на основі операцій порівняння й абстрагування);
- встановлення причинно-наслідкових зв'язків та залежностей;
- формування нових положень (на основі операції узагальнення).

Розвиток поняттєвого мислення пов'язаний з розвитком мовлення. Тож інтелект має стати мовленнєвим, а мовлення – інтелектуалізованим, тобто чітким, лаконічним, доказовим.

Пропонуємо систему завдань, спрямованих на розвиток поняттєвого, творчого та дивергентного мислення й мовлення учнів.

Перший блок. До даного родового поняття підібрати видові або до даних видових – родові; знайти серед цих понять зайве, обґрунтувати свою думку.

Другий блок. Побудувати визначення поняття або знайти помилку в запропонованому визначенні.

Третій блок. Побудувати "ланцюжок" обмеження чи узагальнення обсягу поняття. У "ланцюжку" обмеження кожне наступне поняття має бути вузким за обсягом, ніж попереднє. У "ланцюжку" узагальнення кожне наступне поняття має бути осяжнішим аніж попереднє.

Четвертий блок. За допомогою кругів Ейлера зобразити співвідношення між обсягами даних понять.

П'ятий блок. Визначити істинність даного простого чи складного судження.

Шостий блок. З даними поняттями або за даним малюнком скласти просте судження, починаючи його певним узагальнюючим словом: всі (*кожний, будь-який*), деякі (*принаймні один*), жодний, завжди, інколи, ніколи.

Наведемо приклади завдань, які можна запропонувати учням четвертого класу на уроці узагальнення та систематизації вивченого з розділу "Іменник".

✓ Прочитай іменники: *риба, яблуко, спідниця, дівчинка, лисиця*. Знайди зайве слово. Поясни свою думку. (Зайве слово яблуко: це іменник середнього роду, інші – іменники жіночого роду).

✓ Іменники в однині – родові поняття. Добери тепер видові.

✓ Прочитай іменники: *олівець, підручник, жираф, стіл*. Це – видові поняття. Добери до них родові (іменники чоловічого роду в однині).

✓ За допомогою кругів Ейлера покажи співвідношення між обсягами понять:

<i>A</i> – іменники	Відповідь:
<i>B</i> – іменники істоти	
<i>C</i> – іменники неістоти	
<i>D</i> – іменники жіночого роду	
<i>E</i> – підмети в реченні	

✓ Виконай обмеження поняття *іменник*. (Є багато варіантів побудови "ланцюжка" обмеження поняття. Наведемо, як приклад, один із них. **Н а п р и к л а д.** *Іменник – іменник неістота – іменник неістота, загальна назва – іменник неістота, загальна назва, чоловічого роду – іменник неістота, загальна назва, чоловічого роду однини – пенал*).

✓ Виконай узагальнення поняття іменник "*небо*". (Є лише один варіант побудови "ланцюжка" узагальнення поняття. *Іменник "небо" – іменник середнього роду однини, неістота, загальна назва – іменник середнього роду однини, неістота – іменник середнього роду однини – іменник середнього роду – іменник – самостійна частина мови – частина мови*).

✓ Прочитай визначення понять. Знайди помилки і виправ їх.

Іменник – це те, що відповідає на питання *х т о?, щ о?*

Запропоновану систему можна впроваджувати на уроках дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів, а саме: на етапі актуалізації опорних знань (комбінований урок), на уроках закріплення чи узагальнення й систематизації вивченого матеріалу.

Застосування на уроці інтерактивних методів навчання допоможе вчителю стимулювати розгортання проблемно-пошукового діалогу.

Інтерактивними вважаємо ті методи, застосування яких сприяє одночасному розвитку обох півкуль головного мозку дитини.

Застосування на будь-якому уроці інтерактивних методів навчання допоможе вчителю внести у навчальний процес елементи дослідження, пошуку, порівняння різноманітних фактів, явищ, позицій, висновків, допомагає учневі чіткіше визначити власну точку зору. Радимо вчителю застосовувати такі методи: "мозкова атака", інверсії, емпатії, інциденту, дидактична гра, синектики. Зміст та можливості застосування їх на уроках математики, української мови, читання, природознавства розкрито у навчально-методичному посібнику: "Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика" [1].

Окреслені вище умови перевіряються на ефективність у дошкільних та загальноосвітніх закладах у межах експериментального дослідження всеукраїнського рівня на тему: "Дидактико-методична система розвитку дитячої творчості у межах навчально-виховного процесу дошкільного та загальноосвітнього навчального закладу" (наказ МОН України № 843 від 27.07.2012 р.).

У листопаді 2013 року відбулася всеукраїнська науково-практична конференція на тему: "Реалізація компетентнісного підходу в сучасній освіті: реалії та перспективи". Організатори конференції – Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України; Інститут педагогіки та психології Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова; Інститут післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка; приватний навчальний заклад "Колегіум "Олімп" м.Києва. У конференції взяли участь науково-педагогічні працівники педагогічних ВНЗ України; Інститутів післядипломної педагогічної освіти України; директори, вчителі, практичні психологи загальноосвітніх навчальних закладів Києва, Миколаєва, Івано-Франківська, Тернополя.

Підсумки роботи конференції, які висвітлено у "Педагогічній газеті" (№ 12, 2013 р.), дають можливість констатувати, що більшість учнів, учасників експерименту, мають персоналізовану манеру висловлювання (висловлення не лише предметної думки, а й свого ставлення до неї), вони відрізняються від однолітків:

- толерантністю щодо інших, навіть зовсім протилежних точок зору та засобів (шляхів) розв'язування творчих завдань і, водночас, відстоювання власних позицій;
- здатністю обґрунтовувати свою позицію;
- здатністю до співпраці з партнерами по спілкуванню в процесі розв'язання творчих завдань;

- здатністю порівнювати особисті твердження (думки, позицію) висловлюванням інших учнів та вчителя, їх аналіз, синтез для вироблення правильної (конструктивної, раціональної) стратегії розв'язання.

Вчителі експериментальних закладів уміють:

а) створити атмосферу довіри до дитини, забезпечити взаємозв'язок розумової діяльності з позитивними емоціями. Атмосферу, яка б сприяла активній пізнавальній діяльності учнів, учитель здійснює через:

- організацію цілісного контакту з усім класом, подолання стереотипних та ситуативно-негативних поглядів на окремих учнів;

- скорочення заборонних педагогічних вимог та поширення позитивно-орієнтуючих;

- виявлення розуміння ситуативного внутрішнього настрою (психічного стану) учнів за зовнішніми ознаками (погляд, вираз обличчя тощо), врахування його, передача учням цього розуміння;

- вміння "транслявати" в клас власну прихильність до дітей, дружнє ставлення;

- формулювання яскравих цілей діяльності та показ шляхів їх досягнення.

б) створити ситуації успіху, щоб перетворити позитивне ставлення до навчання на активне й творче. Саме таке навчання приносить втіху. Задоволення виникає від труднощів, які вдається подолати. Радість викликають отримані результати й усвідомлення адекватності отриманої оцінки. Вчителі фіксують увагу на певному, навіть незначному

досягненні дитини. Учні можуть поплескати у долоні, вчитель потиснути руку вихованцеві за оригінальне (альтернативне, раціональне) розв'язання певного завдання. У таких умовах в учнів виникає бажання бути "почутими", висловити власну думку з теми, що вивчається, пропонувати, не боячись помилитися, свої варіанти змістовного обговорення.

в) створити палітру роздумів у процесі вивчення нового матеріалу. Проблемно-пошуковий діалог відбувається так: спочатку вчитель виявляє різні індивідуальні семантики розуміння учнем змісту поняття, яке він засвоює, потім – колективне обговорення їх, вибір найточніших з точки зору науки, підкріплення власними міркуваннями. Поступово учні визнають: істина, за винятком історичних фактів, не дана ззовні готовою, і кожен здатний зробити внесок в її досягнення.

Нині триває формувальний етап експериментального дослідження, у межах якого здійснюється розробка завдань розвивального характеру з математики, української мови, природознавства до кожної теми чинних державних програм відповідних дисциплін. Блоки цих завдань розкрито у даному матеріалі.

Шановний вчителю, закликаємо Вас до співпраці!

Література

1. *Навчання у початковій школі як цілісний творчий процес: теорія і практика* / за ред. В. І. Бондаря, упорядкув. О. Я. Митника. – К.: Початкова школа, 2011. – 384 с.

Шановні друзі!

Триває передплата періодичних видань на 2015 рік.

Не забудьте завітати до поштових філій і передплатити необхідну Вам пресу, а насамперед – журнал "Початкова школа".

У роздрібний продаж журнал не надходить!

Передплатний індекс: 74404 – щомісячна передплата.

**95444 – пільгова передплата
на півріччя та рік**